

JOSEPH KI-ZERO:

FEKETE AFRIKA TÖRTÉNETE – Tegnapról holnapig –

(Részletek Joseph Ki-Zerbo: Histoire de l'Afrique noire – D'Hier a Demain – Librairie Hatier, Paris, 1972. 702 p. című könyvéből)

1. A történelem koncepciója

(Az „A Történelem feladatai Afrikában” c. bevezető zárórésze, teljes terjedelmében. pp. 27–31.)

Afrika vonatkozásában még a történelem koncepcióját magát is vita tárgyává kell tenni. Gyakran hangoztatják, hogy a történelem tudomány és hogy az afrikaiak ne csináljanak belőle kedvtelést. Ez a distinkció a maga sematizmusában rendkívül szegényes. A történelem ember-tudomány, mely a morális bizonyosság vagy valószínűség egy bizonyos fokának elérésére törekszik, hogy rekonstruálhassa és értelmezhesse az ember múltját. A történelem valódi tudomány, s nem csupán valamiféle „hozzávetőleges tudományocská”. De a történelem nem csak tudomány. Ilyet állítani tudatlanság vagy képmutatás lenne, hiszen még az úgynevezett egzakt tudományok igazsága is viszonylagos. Az ember arra hivatott, hogy az igazságot keresse és hogy ezt az ideált maximálisan megközelítse. De azok, akik magukat tudósnak tartják és a történelmet valami színtelen, szagtalan, íztelen laboratóriumi folyadéknak képzelik, ahelyett, hogy eleven folyónak ismernék el, azok, akik mivel felsorakoztattak néhány elszórt ismeretekre alapított szillogizmust, előszeretettel emlegetik a tudományt, ezek vagy naivak, vagy középszerűek. Azt képzelik, Cliót, a múzsát csókolják, pedig csak egy testetlen délibábbal manipulálnak. A legjobb történészek is elismerik, hogy történésznek lenni annyit jelent, mint megválasztani témájukat, adatgyűjtésük helyeit, forrásait, érveiket, előadásmódjukat, stílusukat... és közönségüket. Mindezek a választási tényezők, nem szólva a tudatalatti súlyos és homályos erejéről, valamint a társadalmi közeg és az előítéletek finom hatásairól, elég jól mutatják a történész munka szubjektív oldalát. Attól a pillanattól fogva, hogy mindezekben a kérdésekben döntött, a történész már nemcsak az „Igazságot” keresi, hanem a „maga” igazát is. Ezért van az, hogy a legnagyobb történészek mindig állást foglaltak, mind műveikben, mind pedig saját életükben. A sok példa közül álljon itt most Marc Bloch, a nagy professzor neve, akit a nácik agyonlőttek.

Mégis mindez nem jelenti azt, hogy a történésznek a fegyverszállító szerepét kellene játszania a ma vitáiban és háborúiban. Emlékeztetni a náci bűneire és kizsákmányolására, ahogyan ezt a tankönyvek teszik, nem történelmietlen, sőt ellenkezőleg. És a történésznek intelligenciát, de akaratot is kell vinnie ebbe a leleplezésbe. Nem szükséges megfontoltan egyenlítozgatnia a pro és kontra érvek között, hogy azután olvasóját Buridán szamaraként hagyja ott egy kegyetlen és halálos alternatíva előtt. A történész nem rejtőzik el egy egzakt pszeudó-tudomány álarca mögé, hogy száraz, jelentőség nélküli tényeket soroljon fel, hiszen ezt egy robot jobban meg tudja tenni. Az ilyen horderejű eseményekkel szemben nem maradhat semleges, hiszen ő egyszerre tanúja a múltnak és tanúja az embernek. Afrika történészeinek, anélkül, hogy a gyűlölet kufárjává válna, olyan súllyal kell foglalkoznia a feketékkel űzött rabszolgakereskedelemből fakadó szenvedésekkel és az imperialista kizsákmányolással, amekkorát ezek a dolgok valóban játszottak a kontinens fejlődésében és amelyet némely európai történész oly gyakran és oly ügyesen bagetellizál, mindezzel szörnyű nyomokat hagyva azoknak a fiatal afrikaiaknak a mentalitásában, akik az iskolapadban ezt a mérgezett ételt ették.

Ha egy római tábornok kivégezteti a fiát, mert vétett a „pro patria” fegyelme ellen, ezt hazafiúi hősiességnek ismerik el. Ha Samori¹ teszi ugyanezt, barbárnak kiáltják ki. Az eredmény: olyan mondatok, mint amelyeket 1964-ben afrikai diákok dolgozatainak kétharmadában találtam, mint hogy: „Samori vérengző ember volt, nem ismert sem hitet, sem törvényt. Szerencsére a franciák ártalmatlanná tették”. Hol tanulták ezt? Azoknak a könyveiből tanulták, akik azt mondják, hogy a történelem tudomány. A történész sem nem robot, sem nem látnok, aki a saját tudatalatti-jában megszülető forgatókönyveket a múltba vetíti, a történész egyszerűen a múlt valósága után kutató zarándok. Jól fel kell tehát hogy legyen szerelve, s magával kell hordoznia egy lángot, amely megvilágítja és amely – miért ne – fel is forrasítja felfedezésének eredményeit. A történelem élő anyag. Nem hajolhat fölé az ember úgy, mint egy rovar fölé a múzeumban vagy mint a vegyész a laboratóriumi edénye fölé. A történész nem számítógép, mely egy, a külvilág minden porától elszigetelt teremben emésztgeti a rádióaktív szénvizsgálat adatait. Habár valójában még ezeket az adatokat is értelmezni kell.

Az is biztos egyébként, hogy a történész ma már nem beszélhet úgy Afrikáról, ahogyan Viktória királynő vagy Jules Ferry korában beszéltek róla. Miért nem? Mert ez a múlt az élő Afrika egy darabja, amely a XIX. század óta sokat változott, valamint azért, mert ezt nem engedné meg sem a

kontinens alaposabb ismerete, sem az egészségesebbé vált közszellem. Afrika történése ugyanakkor természetesen nem válhatna a Tájékoztatásügyi vagy a Propagandaügyi Minisztérium egyszerű hivatalnokává sem.

A történetész nagysága és feladatának nehézsége éppen abban rejlik, hogy aktív benne kell élnie saját korában és közösségében, de egyúttal meg kell tartania a szükséges távolságot is, hogy megőrizhesse tanú szerepét.

Az afrikai történetész ugyanazokat a módszereket alkalmazza, mint bármely más országbeli kollégája. Éppen ezért témájával bármely jószándékú ember foglalkozhat, bárholnan jöjjön is. De el kell ismerni, hogy amennyire természetes, a gátak és az utak építésében nyújtott műszaki segítség, annyira nem lenne természetes, hogy ez a segítség kiterjedjen a falu fejlesztésre vonatkozó tervek kidolgozására és az ezzel kapcsolatos döntésekre.

Hasonlóképpen amennyire szükséges, hogy a tudósok versengjenek monográfiák írásában, sőt az Afrika történelmével kapcsolatos általános kutatásokban, olyannyira elengedhetetlen, hogy mindenekelőtt az afrikai történészek dolga legyen ennek a múltnak az általános értelmezése és tankönyvek írása a fiatal afrikai állampolgárok számára. Az ő hivatásuk honfitársaik nevelése. Talán még az egyetemes történettudományt is gazdagíthatnák kutatási módszereikkel és előadásmódjukkal. Valóban, Afrikában a történelem ábrázolási módszerében van egy olyan eljárás, mely az elbeszélésben megengedi a választást. Az afrikai történészeknek, ha teljes elismeréssel viseltetnek is oxfordi, Sorbonne-i, Egyesült Államokbeli, Szovjetunióbeli stb. mestereik iránt, a trópusok vidékén nem szabad egyszerűen és tisztán lemásolniuk ezeket a magasosztos modelleket. Gyakorlati szempontból rájuk a közjó érdekében folytatandó tevékenység vár és mindenki másra is, aki segíteni akar Afrikának és meg van győződve arról, hogy egy nép nem nézhet szembe jövőjével anélkül, hogy ne legyen képe saját múltjáról. Mások emlékezetével nem lehet élni. Márpedig a történelem a népek közös emlékezete.

A fejlődése problémáival elfoglalt Afrika azonban nem sokat gondolkodtató felelevenítésével. Az ezzel kapcsolatos kiadásokat luxusnak tekintik. Pedig az afrikai történelem ismeretét a fejlődés, sőt a gazdasági fejlődés integráns részének is kell tekintenünk. Valóban, hogyan is várjuk el a paraszttól, hogy felülmúlja önmagát a termelékenység növelése terén is, hogy belevesse magát a gazdasági harcba, ha nem tudja legalább nagy vonalakban, hogy milyen játszma is zajlik. Ahhoz, hogy az ember érintettnek érezze magát a jövő ügyében, szükséges, hogy valamilyen múlt örökösének érezhesse magát. Az afrikai államférfiaknak tehát érdeklődniük kell a történelem, mint a nemzet vagyonának lényeges összetevője iránt, mely nemze-

tet ők hivatottak irányítani. Az ember összeborzad a gondolatra, hogy hány olyan személyiség székel Addis-Abeában vagy Kairóban és találkozik etiópiaiakkal és egyiptomiakkal, aki egy árva szót sem tud ezeknek az országoknak a történelméről, kivéve talán az utolsó két évtized eseményeit. A testvériségi nyilatkozatok ellenére idegenek találkoznak egymással ilyenkor. Az afrikai egység feltételezi, hogy minden afrikai ismerje egész Afrikát.

Éppen ezért szükség van afrikai történészekre, mégpedig jó afrikai történészekre. Márpedig ez nem képzelhető el addig, amíg a fiataloknak nincsenek már az általános és a középiskolában jó tankönyvek az afrikai történelemről. Öt évvel a függetlenség kivívása után néhány afrikai ország középfokú oktatásában még mindig azokat a könyveket használják, melyeket a gyarmati korban használtak és amelyek semmit sem szólnak Afrika múltjáról. Még olyan is előfordult ezen országok egyikében, hogy az egyik szuperfejlett ország kutatója ajánlkozott a nemzeti történelem megírására. Továbbra is gyökértelen embereket próbálnak nevelni, hogy kezükbe vehessék a kontinens sorsának irányítását. E törekvések összefogására és igazolására természetesen kutatók agytrösztjeire, hatalmas kiadókra és meglehetősen nagy piacokra van szükség. De biztosan nem lenne hiány nemzetközi multi- vagy bilaterális segítségben, ha az afrikai országok közösen egy részletesen megindokolt, értelmes tervet javasolnának múltjuk megmentése és feltárása érdekében. Minden nappal, ami elmúlik, értékes tanúk tűnnek el. Minden elhunyt öreg magával viszi a sírba a kontinens régi képének egy darabját. Egy diákkori vakációm során alkalmam volt meghallgatni egyiküket, amint egy olyan dalt adott elő, amit egy legendás hírű nőharcos énekelt faluja kapui előtt, mikor meghátrálni látta a férfiakat, s azután ő maga állt a hadműveletek élére. Komor szépségű epikus ének volt. Minthogy akkor nem volt magnetofon nálam, elhatároztam, hogy a következő vakáció alatt visszatérek és magnetofont is viszek magammal. Két évvel később, mikor öreg hírmondómról kérdezősködtem, mondták, hogy meghalt. Csoportokat kell szervezni, míg nem késő, melyeknek az lenne a feladatuk, hogy ennek az afrikai múltnak minél több emlékét összegyűjtsék. Múzeumokat kell építeni, törvényeket kell hozni mindenütt, Nigériában és másutt a helyszínek és a tárgyak védelmére. Ösztöndíjakat kell adni minél több egyetemi hallgatónak, hogy a régészet technikájára specializálódhassanak. A tanterveket és diplomákat úgy kell megreformálni, hogy egy Afrika-tárgyú diploma (nyelvészetből, történelemből, antropológiából) ne számítson másodrendű „szamárbőrnek”. Sürgősen össze kell állítani a tankönyveket. Persze, mint mondják, egy nagy szintézishez több éves analízisre van szükség, és a szintézis sok területen talán még nem érett be. De minthogy végérvényes

szintézist elérni úgysem lehet soha, a felnövekvő generációk számára lehet ideiglenes szintézist alkotni.

Az afrikai történelem ismeretén alapuló nemzeti lendületet nem lehet megakasztani sem azzal, hogy ez vagy az a régész még nem biztos néhány tucat paraméterben, melyekre szüksége lenne ahhoz, hogy egy történelem előtti koponya fajáról nyilatkozzon, sem pedig egy nyelvész aggályai nem tartóztathatják fel, aki még egy további változatot keres mielőtt kijelentené, hogy mi is a „zanj” szó pontos jelentése.

Egyébként pedig úgysem az önmagukban véve fontos, de a közönség számára szinte mindig hozzáférhetetlen monográfiák teszik majd lehetővé az afrikai tömegek számára, hogy közös múltjukról közös kép alakuljon ki bennük, mert ezek a múltat túlságosan felaprózva és túl specializáltan ábrázolják.

Ezt a hatalmas munkát nem lehet kizárólag a Berliini Konferencia² határainak keretében elvégezni, amely ugyan lényeges momentum volt, de mégis csak egy momentum Afrika történelme szempontjából. Egy ilyen munkát, több okból is, az egész kontinens szintjén kell elvégezni, tudományos szellemben, hiszen elég sok nagy dolog van ebben a történelemben ahhoz, hogy ne legyen szükség megalapozatlan találgatásokra.

Afrika történelmének a felnövekvő generációk – politikusok, írók, költők, színházi emberek, zenészek, tudósok és egész egyszerűen az utca embere – számára az inspiráció forrásává kell válnia. Ami az európai országokban olyan különleges, az éppen az, hogy a múlt állandóan táplálja a jelent. A folytonosság töretlen. A politikusok XVI. századi szerzőket, sőt, görög-latin írókat idéznek. A repülőgépek elnevezése a múlt létesítményeit idézi: karavell, fregatt stb. A hajósok és presszók nevei nagy történelmi alakokat vagy ütközeteket keltenek életre: Richelieu, Pasteur, Jules Verne, Trafalgar stb. Afrika történésze, mikor felidézi ennek a kontinensnek a múltját, hasonlóképpen olyan szellemi tőkét hoz létre, mely az inspiráció sokféle és állandó forrása lehet. Aura Poku³ önfeláldozása, aminek Baoulé népe létét köszönheti, regény- és drámaírókat fog meghihletni. A négerekkel üzött rabszolgakereskedelem okozta szenvedések, az afrikai országokat gyengítő tragikus viszályok, a rettenetes Csakáról⁴ szóló epikus ének, mindez felbecsülhetetlen kincset jelent. Ezért kell a történelemnek élőnek lennie és mindenekelőtt a fiatalokhoz szólnia, hiszen ebben a korban építi magának a képzelet azokat az álmokat, melyek egész életre meghatározzák a lelket. Nagyon fontos, hogy a fiatal afrikai hallja nyeríteni és toporzékolni a lovakat, melyeket Usman dan Fodio⁵ talibéinek⁶ vallásos heve ragadott el. Kell, hogy a feketék hajóinak rossz szagú fedélzetközén a fojtó atmoszfé-

rát magába szívja és hallja zúgni körös-körül az ébenfát szállító óceán hullámain. Kell, hogy a történelem előtti korokból összegyűjtött fogvicsorító koponyák az emberáldozat misztériumához közelebb hozzák.

Ebben a nagy munkában nemcsak a történészeknek, de minden tudós-nak részt kell vennie, hiszen, tekintettel az afrikai historiográfia speciális nehézségeire, csak az interdiszciplináris munka vezethet eredményre. Minden kutatóhoz szól tehát a felhívás: fedezzétek fel harmadszorra is Afrikát, ezt az oly kevésbé ismert, annyira félreismert kontinenst. Miután Afrikát a XV. században a konkvisztádorok felfedezték, s miután a XIX. században elárasztották a felfedezők — mindkettőt nagyon nehéz és Afrika szempontjából gyakran negatív időszakok követték — ime eljött az elfogulatlan kutatók kora. A fiatalok számára egy ilyen vállalkozás van olyan izgalmas, mint egy űrutazás. De ez a nagy szándék humanista kutatómunkában kell hogy tetet öltöjön, nem pedig az elnyomó hódításban.

Afrika hiteles történetét valóban nem a megszállott revansisták fogják megírni. Még kevésbé a semmiféle rokonszenvet nem érző dilettánsok, akik legjobb esetben is csak a túlfajlett országok polgárainak kedvtelését keresik. Afrika történetét olyan nem-afrikaiak fogják megírni, akik levetik a „civilizatori” mundért, hogy azt a humanista szerényebb, de sokkal szebb öltözé- tére cseréljék fel. Ezek az emberek barátaink és egyben az Igazság barátai is. A többieknek csak ennyit mondhatunk: „Mi nem adunk Önöknek tanácsot hogyan értékeljék Cromwell, Napoleon, Washington vagy bárki történetét. Önök se adjanak nekünk hogyan értelmezzük Sundjata⁷ történetét.”

Ezt a történelmet mindenekelőtt afrikaiak fogják megírni, akik meg- értették, hogy Afrika dicsősége és nyomorúsága, boldogsága vagy boldogta- lansága, történelme éppúgy, mint hétköznapijai együttesen olyan termékeny talaj, melyből az új nemzeteknek lelkierőt és életcél lehet és kell meríteniük.

2. A társadalmak

(A 12–16. századot tárgyaló „Nagy századok” c. fejezet alfejezeté- nek („A nyugat-afrikai gazdaságok és társadalmak”) összefoglaló záró része, teljes terjedelmében.) (S/IV/B rész, pp. 175–177)

Afrika gyarmatosítás előtti társadalmi igen változatosak voltak az időnként nagyon elszigetelt patrilineáris (apaági) vagy matrilineáris (anya-ági) „hordáktól” kezdve azokig a nagyon erősen differenciált társadalmakig, melyeknek települései egészen az őserdő széléig húzódtak és amelyek egyet-

értésben éltek a környező világgal, jóllehet technikai eszközeik a sokféle földrajzi és gazdasági akadály miatt azokénál jóval korlátozottabbak voltak.

Az alapot tehát sok ilyen különálló társadalom képezte, melyekben a legfőbb, néha egyetlen társadalmi-gazdasági mozgatóerőt a közös apai nevet viselő patriarchális nagy család jelentette, mely általában egy közös udvarban (*dou* a bambarák és *yri* a felső-voltai nankanák nyelvén) élt. Több, általában a közös nyelv által összekötött törzs képezett aztán egy etnikumot. Ez utóbbi tehát elemi szinten már kulturális és sorsközösség. Ezekben a társadalmakban a hatalom általában a legidősebbek kezében volt. A szenioritás meghatározását egyébként megkönnyítette az a szokás, hogy a fiatalok felnőtté minősítése az avatási szertartások és szexuális nevelés szakaszának végén következett be, ami gyakran testi jegyekben is materializálódott. Akik elérték egy bizonyos kort, azok miután kiálltak egy sor próbát és átestek a „keresztségen”, teljes értékű férfiakká és nőkké váltak, akiknek már beleszólásuk volt a közösség vezetésébe. De a gerontokrácia hatalmát erősen mérsékeltek a demokratikus jellegű gyűlések, melyek segítséget nyújtottak a családfőnek, a falu, vagy a kerület vezetőjének, és amelyeknek tanácsadói szerepük volt, de gyakran teljes szavazati joggal is bírtak. Ezek a társadalmak lényegüket tekintve falusiak voltak. A föld általában közös tulajdont képezett. Művelését a természetesi eljárás és a magok kiválasztása szempontjából sokszor igen fejlett módszerekkel végezték. De technikai felszereltségük, bár az ökológiai adottságokhoz okosan alkalmazták, nem volt képes úrrá lenni a trópusi éghajlati viszonyokon. A közös munka, sokféle helyi formájában, az egyik eszköz volt, amivel megpróbálták legyőzni az egyén tehetetlenségét a természet negatív erőivel szemben. A fiziológiai születések aránya egész biztosan nem okozott veszélyes demográfiai növekedést – kivéve a kiváltságosok rétegeit –, tekintettel azokra a komoly veszteségekre, amelyeket a járványok és a helyi endémiák okoztak.

Ezeken a kevésbé differenciált társadalmakon kívül, melyekben a mutációs tényező igen gyenge volt, léteztek komplexebb társadalmak is. Ezek azok voltak, melyekben a kedvező földrajzi-gazdasági feltételek lehetővé tették bizonyos feladatok ellátására specializálódott rétegek eltartásához szükséges készletek felhalmozását, legyen ez a feladat akár a gazdasági elosztás, akár a társadalmi-politikai szervezés, amit a király udvara és hivatal viselői látnak el. Így jöttek létre az etatista államok, a belső fejlődés dialektikájának megfelelően, és nem egyszer külső kisebbségek intervenciója folytán, mely kisebbségek magasabbrendű technikájuk segítségével ily módon egy, saját érdekeiket szolgáló területi integrációs folyamatot indítottak el. Ezekben a társadalmakban a kasztok, melyeknek a preetatikus szinten még

elsősorban gyakorlati jelentőségük volt, amennyiben végső soron a munka funkcionális megosztását fejezték ki, itt egyre inkább társadalmi jelentőségre tettek szert. A legfrappánsabb példa erre a krónikások vagy griot-k⁸ kasztja, akiknek az volt a feladatuk, hogy a jelent a múlttal igazolják, oly módon, hogy az éppen uralkodó dinasztiát a szó varázsa révén összekapcsolják valóban létezett vagy mitológiai ősökkel. Az volt a dolguk, hogy a ma élőket egy töretlen rituális recitálással összekapcsolják a tegnap éltekkel. A Mogho-Naba⁹ ünnepélyes temetésén a griot-k feje, a *ben naba*, szemét félig lehunyva emlékezete csodálatos megfeszítésével, melytől homlokát izsadság borítja, roppant cirkalmasan elsorolja a dinasztia volt uralkodóit, jelzőszavakat, hősi tetteiket idéző neveiket és hőstetteiket. Az etatista társadalmak tehát különböző helyzetben lévő társadalmi rétegeket mutatnak. A mosszi vérből származó hercegek (*Nakomsé*) a központi kormányzat legkisebb megingását is kihasználta a közrendűek kifosztására. Ők egyébként jogilag kiváltságos helyzetben voltak. Gao, Tombuktu és Djenné vidékén az aszkiák királyi szolgálói vagy a nagykereskedők foglyai művelték a földet tulajdonosaik számára.

A nők, ahogy mondták, különösen elnyomott réteget alkottak. Kétségtelen, hogy az afrikai nő olykor dolgozott és egyben biztosította a dolgozók utánpótlását a poligám férfi földjéhez. Időnként cseretárgy volt, aki a házasságba vitt örökrésze által a társadalmi viszonyok megszilárdítását szolgálta.

De a fekete *nőnek*, az öt helyenként sujtó testi csonkítások ellenére, voltak kiváltságai is, melyek ellentmondanak az elnyomás tényének és amelyek irigyelésre méltóvá tették helyzetüket más korabeli államok asszonyainak helyzetéhez képest: a házasság előtti, egyébként néha túlzásba vitt szexuális szabadság néhány animista országban; a szabad mozgás anyaság vagy családi látogatások esetén; a különlegesen intenzív gyermeki szeretetből származó előnyök, lévén, hogy az anya a gyermekek nevelésének első időszakában, 10–15 éves korukig, monopolhelyzetet élvez; a matrilineáris rendszer, mely a nő bátyjának hatalmat ad a gyermekek felett; a nő gazdasági függetlensége, melynek az az alapja, hogy sokféle mezőgazdasági vagy kereskedelmi tevékenységének haszna az övé, főleg a partvidékeken, de a haussza területeken is; politikai vagy szellemi jogok, melyek esetenként megnyithatják előtte az utat a trón és az uralkodás felé, de lehet belőle köztisztületben álló főpapnő, különösen termékenységi ritusok elvégzésére. És mindez annak ellenére, hogy a boszorkányokkal különösen rosszul bántak. Az igazság az, hogy az afrikai nő, időnként hátrányos helyzete ellenére, a *diminutio capitis* dacára, mely őt egyfajta állandó kiskorúságra kárhóztatta,

mindig eleven és kiapadhatatlan forrása volt a reménynek. Nincs vidámabb látvány a rözse vagy a termés betakarítására, a köles törésére és rostálására vagy főzésére összegyűlt asszonyok csapatánál. A javakat termelő, gyermekeket világra hozó afrikai nő, a papnő, és a fekete bor kábulatát szenvedélyesen árasztó szerető mindig elringatta az embereket napi munkájukban, szenvedéseikben, álmaikban, félelmeikben, gyönyörűségükben és örömeikben.

Az egymással szorosan összefonódott vallás és művészet ugyanilyen értelemben hatott. És csakugyan, a környezete természeti erői által szorongatott fekete ember olyan képet alakított magának a világról, mely az ezen erőknek a legyőzéséért vagy hasznosításáért vívott harcként értelmezi. Az ellentétek dinamikus áramlásának ebben az óceánjában hallá változott, hogy úszhasson. Inkább résztvenni akart, mint győzni. Ehhez a magatartáshoz még csodálatos érzelmi, egzisztenciális és szellemi gazdaságra is szert tett. De a gyakorlati hatékonyságot illetően tévedett. Úgy képzelte, hogy szerszámok és mechanikai számítások hiányában az ember ritusok és szavak által uralkodhat a világon. A néger művészeteket, különösen a szobrászatot és a zenét, valósággal mozgósították a vallási célok érdekében. És a tamtam, mely számos más húros és fúvós hangszerrel együtt elég profán volt ahhoz, hogy a háború, vagy a szerelem ritmusát üssék rajta, soha nem volt varázslatosabb, mint amikor Ogun vagy Snagó¹⁰ követőinek extatikus táncaát skandálta. Mindennek ellenére durva hiba lenne a valási tényezőben látni e népek és országok tevékenységének egyetlen mozgatóguóját. Valójában a gyarmatosítás előtti Fekete Afrika, attól függően, hogy mennyire állt kapcsolatban a világ többi részével, öntudatlanul is azon fáradozott, hogy valami nem elhanyagolható gazdasági szerepre tegyen szert. És nemcsak Sahel városi központjai játszottak ilyen szerepet.

A Bouré folyóiban az aranytartalmú homokot mosó szegény aranymosó, az egyszerű lobi vagy konkomba paraszt, aki élelmiszereket látta el a házaló kereskedőt, a szegény nigériai bozo halász, a kóladiót gyűjtő gerzé asszony, a haussa vagy diula kereskedő, aki útvonalát és pihenőhelyeit tervezgette — ők mind ténylegesen dolgoztak és hozzájárultak a kor világgazdasága nagy kerekének forgatásához mind az arab országokban, mind Európában, mind pedig Ázsiában. És az a tény, hogy ennek a komplex gazdasági körforgásnak fekete-afrikai részét teljes egészében helyben, a bennszülöttek szervezték meg, mutatja, hogy Fekete Afrika ebben a korban már elég érett volt ahhoz, hogy nemzetközi szinten is elfogadható partner legyen bármely ország számára. Sajnos...!

3. Következtetések (A nagy egyéniségek)

(Az „Integrációs törekvések a 19. században” c., néhány kiemelkedő vezető és hadvezér tevékenységét tárgyaló 8. fejezet záró megállapításai, teljes terjedelemben. pp. 398–399.)

Ilyenek voltak azok a nagy egyéniségek, akik a XIX. században Fekete Afrikában uralkodtak. Mind nagyszerű emberek voltak, megvolt bennük a birodalmakat építő és népeket új utakra térítő vezetők keménysége. Mindegyikük olyan lelkesedést és odaadást váltott ki az emberekből, amilyent csak kivételes lények ébresztenek. Muzulmánok, keresztények vagy anamisták, hercegek vagy parvenük, bármilyenek is voltak pályájuk sajátos történelmi körülményei, mindegyikük ugyanannak a nagy célnak a megvalósításához látott hozzá: a partikularizmus fölé emelkedve nagy politikai egységeket akartak létrehozni és ezeket a nemzeteket elismertetni az európai erőkkel, melyekkel vagy harcban álltak, vagy pedig úgy vélték, hogy azok éppen valami rosszban török a fejüket. Persze sem Usman dan Fodionak, sem Csakának nem kellett közvetlenül tárgyalnia az európaiakkal; de közvetlen utódaik, a következők, akik a belőlük kiindult ösztönzések továbbvivői voltak, már szemben találták magukat az újonnan jöttekkel. ...

A vezetők által alkalmazott módszerek nagyon hasonlítottak egymásra és nem tértek el lényegesen azoktól a módszerektől sem, melyeket a világ többi országában alkalmaznak a birodalomalapítók és a forradalmárok. De végső céljuk világos mindazok számára, akiknek volt alkalmuk megérezni és tapasztalni a külső erők jelenlétét Afrikában. A körülményeket kihasználva meg akarták szerezni, míg nem késő, és afrikai kézben akarták tartani a politikai kezdeményezést. Mindazonáltal ez a törekvésük igen különböző eredménnyel járt. (A) Mahdi¹¹, aki egészen odáig elment, hogy követelte Anglia behódolását, a legnagyobb vallási engedményeket tette, de mindezt egy nagyon ingatag integrációs, szervezeti és anyagi bázis alapján állva. Usman dan Fodio utódainak fantasztikus lovaglása bár olyan erjedési folyamatot indított el, amely ma is élő, és olyan államok magvát hintette el, mint Sokotóé, amely még mindig erős politikai befolyással bír, nem tudta létrehozni Közép-Szudánban a kalifának azt a nagy királyságát, melyet az isteni igazságosság sugallt, s melyről az alapító álmodott. Előéletük centrifugális erői igen erősek voltak, sem a vallásos áhitat, sem a vezetők csodálatos műveltsége nem pótolhatta az integráció technikai eszközeinek hiányát. Csaka epikus viharzása, rettentő nagysága és a tehetetlen, szétforgácsolt törzsek nemzeti egyesítésében elért eredményei ellenére, igen gyorsan né-

hány ezer kilométerre korlátozódott és kimerült jelentéktelen rajtaütésekben. Nyugat-Szudánban Samori, aki kevésbé volt művelt, de jobb szervező volt mint El-Hadj Omar,¹² talán mert akcióit egy homogénebb közegre összpontosította, lényegében azért bukott meg, mert a franciák őt választották ki céltáblául. De ennek a két nagy hadvezérnek és politikusnak mindenekelőtt a technikai eszközök hiányoztak ahhoz, hogy érvényt szerezzenek akarataiknak. Sorsuk attól függött, hány modern puskájuk volt. Érthető tehát, miért vetették magukat időnként vad dühvel a rabszolgák összegyűjtésébe, hogy megszervezzék lovasságuk ellátását és felhalmozzanak „lőport és golyót”. Ez létkérdés volt számukra.

Az is érthető, hogy miért volt nagy birodalmak kontinentális volta bukásuk egyik fő tényezője. Nem voltak tengerre néző ablakaik. A hajdani nagy birodalmak, elsősorban Mali, legalább hűbéri jogokat gyakorolt egy széles tengerparti sávon. De az igazi partot számukra a Szahara déli része jelentette, ahol teljes élelmiszerkereskedelmük bonyolódott. El-Hadj Omar és Samori, mint a menekülést kereső fuldokló tört az Atlanti óceán partjai felé, ahol a fegyvereket szállították. Ezeket a kijáratokat azok a hatalmak tartották kezükben, melyek már döntöttek elpusztításukról. Azt állítani, hogy ha El-Hadj Omarnak és Samorinak elég puskája és ágyúja lett volna, akkor az afrikai történelem másképp alakult volna, egyáltalán nem pusztán spekuláció. Ezt bizonyítja Ashanti¹³ esete, amely e tekintetben szerencsésebb volt (de csak egy a tengerhez való kijutásért vívott ádáz harc után) és amelynek tovább sikerült tartania magát. De frappáns ellenpróbája ennek elsősorban II. Menelik¹⁴ próbája. Elegendő anyagi eszközzel ellátva, régi nemzeti hagyomány birtokában és egy tengerpart uraként, melyet éppen az európai megszállók akartak elvenni tőle, Etiópiának sikerült kilépnie a nemzetközi porondra. Tehát, ha van levonható tanulság ezeknek a XIX. századi afrikai óriásoknak a dicsőséges történetéből, úgy ez az, hogy kétszeresen is szükség van a nagy egységekbe tömörítő integrációkra és a technikai eszközök birtoklására.

4. Az afrikai ellenállás

(Kisebb részletek az „A kontinens megszállása: az afrikaiakat megfosztják Afrikától” c. fejezetnek „Az afrikai ellenállás” c. alfejezete bevezető részéből, amelynek címe: „Az afrikaiak kezdeti magatartása”.)

(9/III/A rész, p. 413, 415)

A gyarmatosító irodalom által széles körben terjesztett és így általánosan elfogadott nézet szerint Afrika egyfajta politikai űrt képviselt, s ez szabad utat adott az anarchiának, a véres és öncélú barbárságnak, a rabslugaságnak, állati tudatlanságnak és nyomornak. Az európai megszállók ügynökei ebben a sémában kizárólag a civilizáció és a haladás bajnokaiként szerepelnek. Egy másik hibás és nem kevésbé elterjedt vélemény azt hangoztatja vagy próbálja elhíttetni, hogy az afrikaiak nem ismerik a nemzeti érzést. Az őket elnyomó néhány vérengző kiskirályt leszámítva mind tárt karokkal fogadták volna az európai hódítókat, de legalábbis ellenállás nélkül, mint a nyulak a ketrecben. A valóság ezzel szemben az, hogy sokkal több volt köztük az oroszlán, mint a nyúl. Az afrikai nacionalizmus a megszállás első kísérletei óta megszakítás nélkül, mindvégig kifejezésre jutott, sokféle, néha kissé ügyetlen, néha ambivalens formában egészen a függetlenség visszaszerzéséig. A gyarmatosítás korában a hamu alatt szunnyadt az eleven tűz és időről-időre szenvedélyesen fellángolt. Az európaiak XIX. századi megjelenésére az afrikaiak igen különböző módokon reagáltak. Bizonyos, hogy az évszázadok során a kontinens legtávolabb eső csücskét is elérték a hírek, hogy időnként fehér bőrű emberek (nasszar-ok, tubabu-k vagy mzung-k) érkeznek a nagy vízre. A rabslolgakereskedő hajói soha nem hatolnak túl messzire, kivéve a *pombeirók*¹⁵ közvetítésével Közép-Afrikába. A feketék első reakciója ezekkel a fehérekkel szemben ritkán volt ellenséges. Az ellenségesség többek között abból fakadhatott, hogy a rabslolgakereskedelem főleg a kicsi, szervezetlen törzseket érte el, s így ezek hajlamosak voltak minden idegenek által vezetett konvojban a rabslolgavadászat előjelét látni. Stanley mindenesetre vaskos szavakkal ecseteli a „vadaknak” ezt az állítólag általános ellenségességét: „December 18-án, hogy tetézzék nyomorúságunkat, a kannibálok minden erejüket megfeszítve kísérletet tettek elpusztításunkra. Egy részük a Vinya Ndjara falu fölé emelkedő fák legmagasabb ágain ülve, a többiek, mint a leopárd, a kertek közepén lesben állva vagy körben, mint a cukornádkötegre tekeredett óriáskigyók. Sebesüléseink miatt éktelen haragra gerjedtünk, s így lövéseink még gyilkosabbakká váltak. Puskáink ritkán tévesztettek célt stb.”

Meg kell jegyezzük, hogy az afrikaiak ellenséges viselkedéséről a legtöbbet a legbrutálisabb európaiak beszéltek. Pedig a feketék messze legaltalanosabb reakciója az ijedt vagy derűs meglepődés volt és mindenekelőtt a vendégszeretet...

...Minden utazó, aki először jár Afrikában, megemlíti feljegyzéseiben az afrikaiak vendégszeretetét. Livingstonnál, Bingernél, Caillénál és másoknál hosszú bekezdések tanúskodnak az afrikaiak humanizmusáról.

...De nagyon hamar, a XIX. század végén már rájöttek az afrikaiak, hogy ezek az idegenek nem olyanok, mint a többiek. Ellenállásuk abból fakadt, hogy tudatára ébredtek az afrikai közösségeket fenyegető halálos veszedelemnek. Az ellenállás kezdetben a vezetők vagy a kisebbség reakcióiból bontakozott ki, akik az európai betolakodóktól kiváltságukat féltették. A megtartás ösztönének megnyilvánulása volt ez. Később, mikor a gyarmati rendszer megszilárdult, állandósult az elnyomás, és az öslakosság-ellen elkövetett bűnök sem voltak ritkák, akkor az ellenállás kiszélesedett és a legkülönbözőbb formákban jutott kifejezésre a meneküléstől kezdve egészen a fegyveres felkelésig. Ez az ellenállás, bár kevésbé látványos és kevésbé ismert, mint az előző, a legszebb bizonyosság Afrika népeinek nemzeti vitalitásáról. Itt sokkal inkább volt szó átgondolt harcról, az előző inkább csak reflex volt. Az afrikaiak mindenütt védelmezték hazájukat, sokszor méterről méterre. Ezerszám került sor ütközetekre. Ezerszám vetettek véget inkább saját kezükkel az életüknek, minthogy túléljék szabadságuk elvesztését. Százezrek estek áldozatul ebben a harcban. A gyarmati kort a feketék sokszor úgy emlegetik, mint „az erőszak korszakát”. Ezt a rendszert kétségkívül erőnek erejével, kényszerrel és fizikai erőszakkal hozták létre.

5. Egyesíteni Afrikát

(A könyv utolsó, záró fejeztének címe: „Mai afrikai problémák”. Ennek három alfejezete: „Afrika gazdasági súlya” – „A tegnapi és a mai afrikai civilizáció” – „Egyesíteni Afrikát”. Ez utolsó alfejezet két záró részét közöljük, teljes terjedelmükben – azaz a könyv záró oldalait és következtetéseit.) (13/III/E, F) (pp. 643–646 és 647–649)

Az akadályok

Azok az óriási akadályok, melyek szembeszegülnek az afrikai egység megvalósításának, nem tilthatják meg, hogy azt gondoljuk, az egységet sürgető szükségszerűségek egy napon diadalmaskodni fognak.

Legelőször is, tekintélyesek az afrikai államok közötti természeti különbségek. A nyelv például, a nemzeti lét egyik igen fontos eleme. Márpedig Afrika nyelvi térképe olyan, mint a puzzlenevű kirakós játék, melyen az afrikai „etnikai” vagy „nemzeti” nyelvek és a gyarmatosítók által meghonosított nyelvek rettenetesen összezavarodnak. Ha például létrejönne egy föderáció Felső-Volta, Mali és Niger között, melyik nemzeti vagy hivatalos nyelvet választanák? A bambarát, mely Mali uralkodó nyelve, a möré vagy a hausszát, melyek Felső-Voltában, illetve Nigerben a legfontosabb nyelvek? Kétségtelenül megtartanák a franciát mint hivatalos nyelvet. Ha pedig Zaire, Angola és Rhodézia (Zimbabwe) egyesülne, három európai hivatalos nyelvre volna szükség. Arra is lehet gondolni, hogy az afrikai nyelvek között lesz néhány, melyek demográfiai „súlyuk”, kulturális jelentőségük és a nemzetek közötti kommunikációra való alkalmasságuk révén egységesítő hivatalos nyelvekké válnak Afrikában, még ha nem is válnak mind az ENSZ hivatalos tárgyalási nyelveivé. Ilyenek az arabon kívül a szuahéli, a haussza, a mandé és a fula. Kisebb mértékben pedig a wolof, a joruba, a lingala... De ez esetben a jövőt illető látomásról van szó. Rövid távon az a kényes kérdés vetődik fel, hogy az ébredő nemzeti tudat messzebbre fog-e látni a törzsi területnél vagy a gyarmati területnél, amelyet egy közös vagy egyoldalú nyilatkozat segítségével hirtelen átalakított „nemzeti” területté.

Márpedig az idő az importált nyelvek kezére játszik, mert feladatuknak jobban eleget tudnak tenni: van irodalmuk, vannak bevált pedagógiai módszereik, nagyszámú és tapasztalt tanítógárdájuk, kiadói hálózatuk, különben nem jogtalanul bitorolt tekintélyük, egyszóval olyan pénzügyi, kulturális és pszichológiai eszköztárunk, mely ma elsöprő fölényt biztosít számukra az afrikai nyelvekkel szemben. Egyébiránt az egység nyelvi eszközei, az arabbal együtt, importált nyelvek, és hosszú időn át még azok is maradnak. Egyébként semmi nem akadályozza a kétnyelvűséget vagy a többnyelvű jogállást egy afrikai politikai társulásban egyes többé vagy kevésbé föderatív szerkezetű államok (Belgium, Kanada, Svájc) képeire, nem is beszélve a Szovjetunió soknemzetiségű államáról. Lévn azonban, hogy ezek a nyelvek nem anyanyelvek, hanem behozott nyelvek, szükség van bizonyos elővigyázatosságra helyes használatuk céljából. Először is meg kell gyorsítani az erőfeszítéseket e nyelvek terjesztésére a kölcsönösség alapján, a franciát az angol befolyás alatt álló területeken és viszont. De az efféle terjesztő munka nem szabad, hogy túlzottan kárt tegyen e nyelvek jellegében, annyira, hogy e nyelveket eredeti forrásuktól eltávolodott keveréknyelvekké alakítsa át.

Egyébként a nyelven kívül szükség van más nagyon erősen föderatív

jellegű elemre, kötőanyagra is: legyen ez akár egy nagyobb történelmi sokk (háború, diplomáciai válság), akár egy ideológia, akár a műszaki-gazdasági infrastruktúra. Valóban nem elsősorban a nyelvi különbség az, ami önmagában a bomlás egyik tényezője, hanem mindaz, ami vele együtt jár, az egy modellálása, illetve újramodellálása. Az importált nyelv olyan, mint egy csővezeték egy európai ország és az adott afrikai terület között, melyen át egy irányból érkeznek a szellemi-társadalmi behatások, melyek még az afrikaiak fizikai viselkedését is kondicionálják. Egy frankofon, még mielőtt kinyitná a száját, azon kapja magát, hogy egy „frenchman”-nel azonosítják, míg az anglofón bő cserkész nadrágjával, hajviseletével és önuralmával egy csapásra fölfedi a brit címkét. A franciabarátság gyógyszerészeti termékek, könyvek, lemezek stb. és következőképpen eszmék, zene, tánc behozatalát foglalja magában, melyek jellemzőek a franciabarát emberre. Ugyanúgy, ahogy van frank-övezet, nem beszélhetünk-e vajon afrikai „Descartes”-övezetről is?

Akárhogy is áll a helyzet, nem kellene eltúlozni ezt az afrikaiak közötti különbséget, semmibe véve a korábban létező afrikai személyiséget. Hiszen az emberek közötti kapcsolat dolgában soha sincs tabula rasa, bármit mondanak is egyes felületes újságírók, akik a francia-ajkú és angol-ajkú feketék közötti „totális meg-nem-értésről” beszélnek.

A gazdasági ellentétek a szétbomlásnak még jelentősebb tényezői. Az államok már a konkurrenca során szembekerülnek egymással mint ugyanannak az alapanyagának az eladói (kávé, kakaó, ércek stb.), mint az iparosításra készülődők és mint késztermékek importálói. Egy kikötőnek vagy egy gátnak a megépítése, melyet két olyan afrikai ország követel magának, amelyek közül önmagában akármelyik is képtelen volna teljesen kihasználni ezt a létesítményt, néha olyan súlyos problémákat okoz, melyek bizonyos esetekben a gazdasági háborúval határosak. A Mali Föderációban az ipartelepítések a termelési tényezők (energia, munkaerő, infrastruktúrális hálózat) legalacsonyabb árának a törvényét követve a Cap Vert félszigetre összpontosultak. Szenegál szudáni partnere ezért igen kedvezőtlen helyzetben találta magát. De az afrikai belső konkurrenca gyakran csak álcázza a nagyobb szabású külföldi konkurrenciát. Persze tudomásul kell venni egyes tőkék kozmopolita jellegét elsősorban a kereskedelmi szférában (Unilever, Shell, Texaco, BP stb.), melyek Afrikában mindenütt megtalálhatók és a maguk módján afrikai egységet teremtenek azzal a különbséggel, hogy valójában az egész bolygóra kiterjedő birodalmat hoznak létre, melynek Afrika csupán egy kis tartománya.

A bank- és az ipari szektor azonban „nemzetibb” arculattal rendelke-

zik. Nagyobb mértékben viseli a volt gyarmatosító országok jegyeit, mégpedig egyes országoknak pénzügyi téren történt szakítása ellenére, olyan új jövevények behatolása, mint Izrael, az NSZK, az Egyesült Államok, a keleti országok és Japán ellenére. Általában véve egy afrikai ország meghatározó gazdasági szervezetei azonosak a korábbi gyarmatosító országéival, mely arra törekszik, hogy vadászterületévé tegye, még ha ezért ki is kell játszani az elszigetelődés vagy az elszakadás kártyáját (Katanga-Shaba). Az afrikai monetáris övezetek, melyek az egész földre kiterjedő övezet függelékei, valószínűs kínai falként zárják el Afrikát, mégpedig olyan kényes és bizonytalan intézmények ellenére, mint a *klíring*, a kompenzáció és a csere. Az OCAM¹⁶ államai például aligha fosztják majd meg magukat a francia övezet garanciáitól egy afrikai pénzügyi unió hipotetikus hatásainak a kedvéért.

Viszont azok az államok, melyek megteremtették nemzeti pénzüket, azzal a céllal, hogy ellenőrizzék a tőkének a gazdag országokba való visszaáramlását, nem egyeznek bele az unióba, csak ha újra találnak egy azonos struktúrát Afrikán belül. Ami már politikai uniót feltételez...

Az az ellentét, mely a Monrovia-csoport¹⁷ néhány tagja között az Európai Közös Piac kapcsán napvilágra került, azért is eléggé bizonyító erejű, mert fölveti az Európával kapcsolatos hatalmas és növekvő függőleges szolidaritás problémáját, míg az Afrikán belüli, „horizontális” szolidaritás elhanyagolt állapotban van. A CEA¹⁸ főtitkára 1960-ban így nyilatkozott: „A Római Szerződés preferenciális rendelkezéseinek az a törekvésük, hogy megőrizzék, sőt megerősítsék a hagyományos afrikai vonásokat, azaz a külső ipari piacokra való koncentrációt, a kontinens különböző monetáris övezetei között végbemenő mindenféle kereskedelmi áramlás kizárását.” 1965-ben az Afrikán belüli kereskedelem Afrika egész kereskedelmének mindössze 6 %-át tette ki.

R. Gardiner, a CEA főtitkára még pontosabban fogalmazott: „Nehéz összeegyeztetni az afrikai Közös Piachoz való tartozást egy külső preferenciális rendszerhez való kapcsolódással.” De milyen léptékben kell megvalósítani az integrációt? Ha kontinentális viszonylatban közvetlenül kevésbé tűnik rentábilisnak, „nemzeti” viszonylatban pedig abszurditás, az optimális méret regionális szinten lenne elérhető. De melyik régióban? A CEA a maga részéről öt iroda mellett foglal állást: Észak-Afrika (Maghreb, Líbia, EAK és Szudán) számára Tangerban, Nyugat-Afrika számára Niameyban, Közép-Afrika számára Kinshasában, Kelet-Afrika és Madagaszkár számára Lusakában.

Az UAM¹⁹ azonban bírálta ezt a felosztást, mert tagállamai három különböző övezetbe kerültek. Miközben a nkrumahisták azt vetették a sze-

mére ennek a felosztásnak, hogy kizárja a kontinentális keretet. Evvel kapcsolatban a CEA azt válaszolta, hogy a szubkontinentális megközelítés nem zárja ki sem a két vagy több állam által alkotott keretben megvalósuló kisebb terveket, sem a kontinentális terveket, lévén hogy a végső cél kontinentális.

De primitív gondolat volna a külföldi tőkét úgy tekinteni, mint ami tisztán és kizárólagosan külföldi. A tőke a különféle nemzetek köntösét ölti magára. A helyi burzsoáziákat meghívták a külföldről ellenőrzött vállalkozásokban való részvételre és ezek túlzottan partikuláris kritériumok alapján kezdik el megítélni az afrikai egységet. Olyan szempontok alapján, amelyekről a legkevesebb ami elmondható, hogy nem mindig vannak tekintettel honfitársaik nagy tömegeinek érdekeire. Egy gazdag állam nemzeti burzsoáziája egy szomszédos államban épp hogy csak munkaerőtartalékot, nyersanyagforrást, levezető csatornát és piacot fog látni születőfélben lévő ipara termékei számára. De mihelyt tényleges társulásra kerülne sor ezzel a szegény országgal, úgy fogják tekinteni, mint nem kívánatos koloncot. Elfogadnak egy olyan félgyarmati uniót, melyben domináns szerepet töltenek be, de elutasítanak minden olyan tényleges politikai vagy gazdasági uniót, mely a terhek teljes megosztását jelentené.

A politikai, társadalmi és ideológiai ellentétekből fakadó akadályok szintén nagyon lényegesek. G.d'Arboussier²⁰ így írt erről: „Ezen államok függetlenségének a megszilárdítása nagy mértékben segítené az afrikai egységet...a gyarmati rendszer és a törzsi viszályok újjáéledésének bizonyos formái elleni harc révén.” Ez jelentős részben igaz. De vajon jobb út-e új nemzetek kikristályosodása? Vajon nem képes-e Afrika felégetni az európai jellegű nacionalizmus útszakaszát és egy csapásra nagy multinacionális közösségekbe torkollni, melyek jobban alkalmazkodnak a XX. és a XXI. századhoz.

Mindenesetre a törzsi létforma jelentős akadály az afrikai és a nemzeti egység útjában. Ez nyilvánul meg a lubák ellen fordult luluák, a tutszik ellen fordult hutuk, a hausszák ellen fordult ibók stb. esetében. De ilyenkor szinte sosem igazi nacionalizmusról van szó, inkább valamiféle törzsi idegengyűlöletről, melyet igen hevesen szítanak még mindig a gyarmatosítás előtti ellentétek.

Egyébként hol van a nemzet az európai gyarmatosítók által megvont kereteken belül kiformalódott Afrika számára? Társadalmi, politikai és kulturális tekintetben meg lehet teremteni az alapot ahhoz, hogy az ember igazolja a sokféle széttagolódást. A nyelv a nemzeti lét egyik legmélyebben

rejlő alapja. Márpedig, ha egy afrikai nyelvészeti térképet egybevetünk az aktuális államhatárokkal, rendkívüli diszharmóniára leszünk figyelmesek.

Valójában a nacionalizmust általában sokkal kevésbé maguk a népek képviselik, akik nagyon érzékenyek a mikro-nacionalizmus által okozott gonosztettekre és nehézségekre, mint inkább a hatalmon lévő csoportok. Mégpedig nagyon pontosan azok miatt az okok miatt, melyeket Coleman a következő módon diagnosztizál: „Mikor egy osztály vagy a nép egy más csoportja presztizsre vagy politikai hatalomra tett szert, akkor egy nagyobb egység irányába való legkisebb orientációt is kiváltságos státusza elleni fenyegetésnek tekinthet.”

Ez a probléma még csak súlyosabbá válik az egypártrendszerek révén, melyek az afrikai társadalmi klímában csaknem elkerülhetetlenül antagónisztikus személyi kultuszokhoz vezetnek. Ha az állam és a nemzet azonosul a párttal és ha a párt maga X. úr, ez az úriember arra fog hajlani, hogy azonosnak nyilvánítsa magát az állammal és a nemzettel. És egy egész algebrára lenne szükség ahhoz, hogy egy ilyen kaliberű X. és Y. békésen megférjen az afrikai egység egyenletében.

Egyébként a különböző ideológiák, különösen, ha áthatják a tömegeket, radikalizálhatják az ellenzékét. És hogyan jöjjön létre föderáció olyan államokkal, melyek közül egyesek a szocializmust választják, mások meg a kapitalizmus mellett kötelezik el magukat?

A világpolitikai összefüggések még tovább komplikálják az afrikai egység kérdését. A nemzetközi blokkok néha megkönnyítették a függetlenség elérését, de az egység dolgában szerepük sokkal kevésbé pozitív. Hogyan egyeztesse össze az OUA (Afrikai Egységsszervezet) kartájának minden aláíró állama kinyilatkoztatott semlegességét a Kelet irányába történő preferenciális nyitással vagy a Nyugat iránti különleges barátsággal? Így történt, hogy az afrikai országok nem tudtak valóban testvéri szerepet játszani a kongói válságban: megosztottak voltak olyan kritériumok alapján, melyek közül egyesek Afrikán kívüliek. Az eredmény az lett, hogy felváltották őket a nagyhatalmak, akik addig csatározásokat folytattak közbeiktatott néger vezetők révén. Afrika döntő jelentőségű kontinens az egész Föld hatalmi egyensúlya szempontjából. Sok tekintetben szüzföld, ideológiai senkiföldje (no man's land). A nagyhatalmak által különböző helyeken telepített stratégiai katonai bázisok megvalósítják a kontinens fölötti stratégiai ellenőrzés céljait. Európai vagy egyéb államokkal titkos vagy nyílt védelmi szerződéseket írtak alá. Néha fegyverkezési verseny kezdődik két szomszédos afrikai ország között, melyek közül mindegyiknek megvan a maga külső szállítója, a blokkokhoz való hozzátartozástól függően. A színen mario-

nett-figurákat látni, de a kulisszák mögött ott vannak a zsinórok nagyhatalmú kezelői. Haladunk-e Afrika új felosztása felé, mely – lévén, hogy álcázott – még veszélyesebb lesz, mint Berliné?²¹

A vallások szintén belejátszanak ezekben a problémákba. Az animizmus itt már nem jön szóba. De olyan egyetemes vallások, mint az iszlám vagy a kereszténység, jóllehet ezek bizonyos tekintetben egységesítő tényezők, oda vezetnek, hogy egyesek specifikus látószögéből nézik a kontinens problémáit. Ez vagy az a föderáció vajon szolgálná-e egy ilyen vallás érdekét? Ezen tündök el az ember néha, mielőtt a gazdasági vagy politikai problémát, mint olyat vizsgálja.

Igy tehát hatalmas erők szövetkeznek az afrikai egység ellen. De ezeket még tovább szítják a fejlett országok egyes sajtóorgánumai, melyek örömlüküket vagy érdeküket vélik felfedezni az ellentmondások további fokozásában, azoknak a kezére játszva ezzel, akik nyereszkeskednek Afrika megosztottságán.

Miért van ok a reményre?

Mindazonáltal hatalmas pozitív erők hajtanak az egység irányába.

Itt van mindenekelőtt az a mostani abszurd szétdaraboltság, mely még a gyarmatosítás öröksége. Törzseket, falvakat, sőt családokat vágnak el egymástól a határok, melyek azokat a szélességi köröket vagy délköröket követik, melyeket a XIX. században Párizsban vagy Londonban választottak ki zöld asztal mellett. Ghánából vagy Felső-Voltából lehet közvetlen telefonkapcsolatot létesíteni Londonnal, Párizssal, New Yorkkal, de ha az ember Accrából akar telefonálni Ouagadougouba vagy fordítva, európai relékre van szüksége. Mikor az ember Ouagadougouból Accrán keresztül Lagosba megy, először jobbra hajt, aztán balra, majd jobbra, aztán még egyszer balra, mert anglofón és frankofón országokon keresztül visz az útja. (Ez a sokszoros irányváltoztatás halálos baleseteket is okoz.) Néhány ilyen abszurdítás a nagyobb egységeken belül még a gyarmatosítás idején megszűnt. Így eshetett meg, hogy a szenufo nép, mely a Francia Nyugat-Afrikai Szövetségben belül egy csoportot alkotott, ma három államban széttagolódva található: Maliban, Elefántcsontparton és Felső-Voltában. Nyilvánvaló visszalépés figyelhető meg a függetlenség megszerzése óta. Az afrikai mikro-államok megsokszorozódása, melyek a bizonytalan túlélésért vívott harcnak szentelik magukat és tartósan koldusszegénységre vannak kárhóztatva, nem biztosít a kontinens számára semmiféle komoly jövőt, sem a világ ügyeire való jelentősebb befolyást. Ezeknek az államoknak a többségében akkora a né-

peesség, mint egy nagyobb európai agglomerációban vagy vidéki városban, és olyan költségvetéssel rendelkeznek, mely nem haladja meg egy nagy amerikai áruházét vagy szállodáét.

Háromszáz milliós népességgel, még ha ez Franciaországnak a hat-szorosa is, Afrikának legalább ezer minisztert, több mint negyven nemzeti hadsereget és több mint negyven diplomatát kell a világ minden fontos fővárosában fenntartania stb. A józan ész előbb vagy utóbb az eszközökkel való jobb gazdálkodásra kellene, hogy kényszerítsen.

E téren egyébként a gazdasági jövő és politikai stabilitás nélküli kis államoknak az érdeke egyezik prosperálóbb szomszédaikkal. Kölcsönös védelmi szerződés nélkül úgy fogják érezni, hogy ki vannak téve a felforgatás veszélyének. De semmi értelme nem volna részt venni egy Afrikán belüli szövetségben, ha a szomszéd államok ezzel ellenséges szövetségben vennének részt. Más szavakkal szólva: az Afrikán belüli kollektív biztonság oszthatatlan. Vagy globális lesz vagy semmilyen.

Másképpen viszont mégis létezik egyfajta gazdasági komplementaritás – mely egyébként nem számottevő a fejlődő országok között – bizonyos termékeket illetően, alkalmazkodva a különböző övezetek eltérő adottságaihoz és ahhoz a tényhez is, hogy az iparosodó partmenti államok gyorsan piacaik szűkösségének a határaiba ütköznek, ha nem vonják be fejlesztési „horizontjukba” azokat a belső államokat, melyeknek maguknak is fokozatosan meg kellene gazdagodniuk, hogy fizetőképes keresletet hozzanak létre. A rövidlátó közgazdászoknak, akik túl hamar megelégednek a mikro-nemzeti kerettel, el kellene gondolkodniuk azon, amit Keynes állított a munkásosztályok vásárlóereje növelésének szükségességével kapcsolatban.

Azonkívül a többé vagy kevésbé keserű tapasztalatok után, az illúzióvesztés után, mely a mikro-szuverenitás mámorára következett, a vezetők visszatérnek tulajdon helyzetük józanabb megítéléséhez. Természetesen nincs már lehetőség Afrika bismarcki stílusú háborús csapásokkal történő egyesítésére, melyek megelőznék vagy felváltanák a diplomáciai tárgyalásokat. Ez kétségtelenül gyorsabban menne, de többé is kerülne, nem is beszélve arról, hogy nehezen tűrné el a nemzetközi közvélemény.

Viszont ezekben az államokban egy őszinte légkörű népszavazás kétségtelenül hatalmas többséget eredményezne csaknem minden országot illetően az egység javára. Saját történelmük sodrában ezek a népek valóban már évszázadok óta összekeveredve élnek. A gyarmatosítás előtti birodalmak olyan nemzetelőtti képződményeket (pré-nations) hoztak létre, melyek túlléptek a törzsi kereteken. A törzsi háborúk, melyek jelentőségét el túlozták, kevésbé hagytak mély nyomokat, mint azok a sokszálú kapcsola-

tok, melyek az emberek csoportjai között békés körülmények között szövdtek az évszázadok során. Végül magukat a hatalmon lévő politikai csoportokat saját érdekeik ráébresztik arra, hogy egyengessék az egység útját, minthogy a gazdasági túlélés parancsoló szükségszerűsége és az a tény, hogy az egység a legdinamikusabb társadalmi csoportok számára serkentő mítosz-szá vált, egységes megoldást fog rájuk kényszeríteni.

De hogyan lehet megteremteni az egységet? A lassú lépések módszere a priori veszélyes. A fiatal országok bizonyos területeken valóban fejlődhetnek, mert az új struktúrákat meg kell teremteniük és mert az ellenséges vagy széthúzó erők halálos csapást szenvedhetnek. Különléfélék az öntőformák, melyekben fáradtság nélkül formába lehet önteni a szüz telkeket. Márpedig a fiatalok esetében, akik 1960 után születtek és akik azt fogják az egyetlen politikai realitásnak tekinteni, amit a himnusz és a nemzeti zászló jelképez a számukra, az idő az egység ellen dolgozik. Persze a funkcionális együttműködés még a kisebbik rossz a teljes szétदारabolódáshoz képest. Kordában tartja a pusztítást, de hatékonysága igen korlátozott, ha nem vezet hamarosan politikai szolidaritáshoz.

Viszont a gyorsított módszer, a megfelelő előkészítés nélküli politikai roham, szintén nem veszélytelen, amint a tapasztalat is megmutatta.

Fontos tehát, hogy biztosítva legyen egy olyan érési idő, mely lehetővé teszi egy minimális közös platform létrehozását, valamint tömeges cseréket a tömegszervezetek szintjén (ifjúsági, szakszervezet és nőszervezet). Ezek a szervezetek jelentős szerepet játszanak, ha eléggé függetlenek a kormánytól ahhoz, hogy magukra vállalják az előrehajtó motor szerepét, de elég közel is állanak hozzájuk ahhoz, hogy ne tekintsék őket felelőtlen ellenségnek, melynek a priori vissza kell utasítani minden tervét.

A doktriner idealizmus, mely fittyet hány a valóságnak és a személyes ambícióknak, nem tud behelyezkedni egy ennyire komplex problémába. Szembe kell nézni a nehézségekkel és tudni kell megkerülni őket szükség esetén. A ciklikusan következő elnöki tisztség ideiglenes megoldást jelent a vezető kiválasztásának nehéz kérdésében.

Ami a politikai-jogi formulákat illeti, számos spekulációnak van helye. Mindenesetre bővös recept nincsen.

Két alapvető problémát kell majd e téren megoldani: a területi nagyság (kontinentális vagy regionális) és a tagállamokat egyesítő kötelékek jellegének (államok közötti vagy államok feletti unió) kérdését.

Egy nagyon nagy uniónak az az előnye, hogy a kétoldalú ellentétek feloldódhatnak egy nagyobb egységben. Fennáll viszont a nehézkesség és egyéb hátrányok megnyilvánulásának a kockázata, mint pl. a hivatalos nyel-

vek megszokszorozódása. Mindenesetre az újrendezésnek a régi gyarmati keretektől függetlenül kell lefolynia, mint a Kameruni Egyesült Köztársaságban.

A kontinentális egység közvetlen megvalósítása lehetetlennek tűnik. Sokkal könnyebb volna az öt regionális föderáció megalkotása, melyek központja a kontinens északi, nyugati, keleti, középső és déli részén helyezkedne el. Egy az egész földrészre kiterjedő konföderáció köthetné össze az egészet, különösen, ha közös fejlesztési pólusokra támaszkodna: az olajban és bányákban gazdag Szaharára Észak és Nyugat között, a Nílusra Észak és Kelet között, Alsó-Zaire vizierőműveire Nyugat és a középső régió között, a *copper belt*-re (réz-övezet) a középső régió és Dél között: kontinentális szinten egy regionális föderációkból álló konföderáció működéképesebb, mint egy államokból összetevődő kontinentális konföderáció, mert e második esetben a túlzottan alacsony szintű helyi központok függetlensége szaporítja a centrifugális pólusok számát. Katonai téren egy a kontinens ügyei-be való be nem avatkozást leszögező pán-afrikai deklarációra volna szükség, egyfajta afrikai „Monroe-doktrinára”. A bírósági tevékenységgel kapcsolatban kívánatos volna a szabadság és az emberi méltóság megvédése érdekében egy az emberi jogokat biztosító afrikai megállapodás. De a doktrinális nézőpontot sem szabad figyelmen kívül hagyni. Lehet ideológia nélkül élni, de a történelem felgyorsítására nem kerülhet sor adekvát ideológia nélkül. És nem lehet szó egy kizárólag negatív doktrináról. A gyarmatosítás vagy a neokolonializmus elleni harc nem elegendő. Egy olyan pozitív ideológiára van szükség, mely globális sémába egyesíti a társadalmi és az egyéni élet különböző aspektusait, de amely nem egyszerűen egy külföldön kívülről megtanult lecke mechanikus felmondása. Ebből a nézőpontból a hangsúlyt a kontinens kulturális erőforrásainak közkinccsé tételére kell helyezni, mely az afrikai személyiség és ugyanakkor a gazdasági fellendülés alapjául is kell hogy szolgáljon.

Rostow a következőket írta: „A gazdaságtörténet ősi tanítása, hogy a gazdasági növekedés első feladata az oktatás.”

Következésképpen nem lesz igazi afrikai egység a szuverenitás terén hozott áldozat és a tömegszervezetek szintjén való társulás nélkül. Elgondolkodhat tehát az ember, hogy vajon az egységes Afrika a jelszavakat hajtogató és az embereket testetlen mítoszokkal elárasztó politikusok Afrikája lesz-e. Vagy pedig az afrikai és nemzetközi technokrata menedzserek Afrikája, akik Afrikát tabula rasának tekintve egyszerű tárgyként vetik bele a modern országok öntőformájába, és sokkal inkább Afrika, mint az afrikaiak

előrehaladásáról álmodnak. Vagy pedig végre a sokáig megbontott és végül mégis egységbe gyűlt népek Afrikája lesz?

Az afrikai egységnek bölcsnek és realistának kell lennie, de egyúttal politikusnak és merésznek is. Afrikainak kell lennie kezdeményezéseiben és céljaiban, megalkotva a modern, de a nemzetközi együttműködés és kölcsönös megértés felé orientálódó társadalom autentikus afrikai változatát.

Mindez rettenetesen nehéznek tűnik. De van egy olyan tényező, amit nem szabad alábecsülni: ez az afrikai temperamentum a maga hirtelen fordulataival, váratlan kiengesztelődéseivel, a végeláthatatlan fecsegéseket követő gyors döntéseivel, veleszületett nagylelkűségével.

Végso soron talán ez az emberi tényező – mely nincs leírva semmilyen jogi munkában – fog döntő szerepet játszani, igazolva ismét, de ezúttal pozitív és üdvös értelemben a híres ókori mondást: „*Ex Africa semper aliquid novi*”. El kell várnunk Afrikától, hogy onnan mindig valami új dolog bukkanjon elő.

Jegyzetek J. Ki-Zerbo könyve részleteihez

(Megjegyzés: a jegyzet-apparátus túlterhelésének elkerülése végett nem határozzuk meg az előforduló afrikai törzsek, népcsoportok adatait – elhelyezkedésüket, nagyságukat –, sem a földrajzi neveket. Csak különösen indokolt esetben teszünk ez alól kivételt és ezért általában csupán a személy-neveket, illetve a szöveg megértéséhez szükséges fogalmakat jegyzeteljük. Ugyancsak mellőzzük a nem-afrikai nevek stb. magyarázatát.)

- 1 *Samori* (Samory) Touré (1840? – 1900): kiemelkedő nyugatafrikai államférfi, hadvezér, a francia gyarmatosítók legrettegettebb ellensége („az afrikai Napoleon”). Tizenkilenc éven át vezette népét – valóságos vándor-társadalmát, vándor-államát – a franciák ellen, míg árulás révén elfogták, csapatait szétverték; deportálásban halt meg.
- 2 *Berlini Konferencia* (Kongó-Konferencia): a főbb európai államok és az USA 1884–1885 évi konferenciája, amelyen gyakorlatilag felosztották maguk között Fekete-Afrika területének jelentősebb részét, illetve megfogalmazták a további anektálások alapelveit.
- 3 *Aua Poku* (Abla Poku): a 18. század első negyedében az ashanti királyságot (l. 13. sz. jegyzet) uralmi örökösödési vita folytán elhagyó királynő, aki népével együtt fia feláldozása következtében tudott elmenekülni üldözői elől és megteremteni a rövid ideig fennállt, kis Baoulé törzsi államot, a jelenlegi Elefántcsontpart északi vidékén.
- 4 *Csaka* (Tchaka, Chaka) (1787? – 1828): délafrikai államaalapító, a Zulu állam megteremtője, a Limpopo és Zambézi folyó körzetében egyesíti a különböző törzseket, népcsoportokat és páratlan fegyelmű, kb. 100 000 főnyi hadsereget teremt. Hatalma megnövekedésével párhuzamosan rettegett uralkodóvá válik; az általa korábban egye-

- sített népek egy része kiválik az államközösségből, fellázad. Ennek ellenére állama a gyarmatosítók megjelenése előtti egyik legjelentősebb szervezett közössége a déli Afrikának. A burok megjelenése zúzta szét a Zulu államot.
- 5 *Usman dan Fodio*: lásd a 4. sz. dokumentum bevezető jegyzetét.
- 6 *talibé* (arab): szent hívő, megszállottan vallásos ember.
- 7 *Sundjata*: lásd az 1. sz. dokumentum bevezető jegyzetét.
- 8 *griot*: krónikás, többnyire udvari (királyi) énekes. Egyike a legtiszteltebb foglalkozásoknak, művelői többnyire valóságos griot-dinasztiából, a griot-k kasztjából valók. Ők az afrikai történelem orális forrásait jelentő, évszázadokig élő krónikás énekeinek szerzői, illetve előadói.
- 8 *Mogho-Naba*: a mosszi és más törzseknél az isteni tulajdonságokkal felruházott uralkodó (király) neve. A *naba* szó több népnél előfordul a király nevéként, vagy a királyi udvar különböző tisztségviselői nevében szerepel, az udvartartáshoz tartozás jeleként.
- 10 *Ogun, Sango* (Shango): némely animista vallásban előbbi a kovácsok, utóbbi a mennydörgés istene.
- 11 *Mahdi* (Mohammed Ahmed Abdullah) (1843–1885): Messiásnak („Mahdi”) tekintett szudáni vallási és katonai vezető, a török-egyiptomi uralom és az angol hódítók elleni háború vezére, aki Khortaum fővárost felszabadítva önálló, „madhista” államot hozott létre. Halála után Kitchener hadjárata vetett véget a mahdista államnak.
- 12 *El-Hadj Omar* (Omar Seydou Tall) (1797–1864): a jelenlegi Szenegál-Mauritánia-Mali találkozópontra körüli tukulör állam megteremtője. A muzulmán tidjanista közösség nevében vallási jellegű államot teremt a terület kis államainak (Kaarta, Macina, Bambara, Segu) leigázásával. Bár az államalkotás jelentősége ebben a szakaszban vitathatatlan és kétségtelenek El-Hadj Omar kiemelkedő képességei, sőt részben reformátori szerepe is, a különböző, jórészt nem muzulmán népek leigázása súlyos belső ellentéteken nyugvó államot teremtett éppen a francia behatolás küszöbén; így El Hadj Omar állama belső konfliktusai miatt rendkívül megkönnyítette a gyarmatosítók behatolását erre a területre.
- 13 *Ashanti*: már a 17. században fennállt szövetségi jellegű királyság (pontosabban többnyire kis királyságok szövetsége), amelynek szerepe főként az angol behatolók ellen a 19. századon végighúzódo háborúban vált fontossá. Többször sikerült az angol erőket legyőzniük, de végül, a század utolsó éveiben a britek leverték és beolvasztották Aranypárt nevű (ma: Ghana) gyarmatukba.
- 14 *II. Menelik* (uralkodott: 1889–1913): Etiópia császára, erős kézzel egységes állammá szervezte Etiópiát, ezzel is felkészítve az angol, francia és olasz gyarmatosító kísérletek elleni harcra. Mesterien kihasználta a gyarmatosítók közti ellentéteket, győzelemre vezette az etióp csapatokat az ismételt támadó olasz haderők ellen, amelyekre 1896-ban teljes vereséget mért és a visszavonuló olaszok kénytelenek voltak hivatalosan is elismerni Etiópia függetlenségét: az egyetlen ténylegesen függetlenként megmaradt afrikai birodalmat. (Kivéve a második világháború időszakában az ideiglenes olasz megszállást.)
- 15 *pombeirók*: portugál-néger félvérek.
- 16 *OCAM*: Afrikai, Malgas és Mauritiusi Közös Szervezet (Organisation Commune Africaine, Malgache et Mauritiennne), a volt francia-afrikai gyarmatok jórésztének és két volt belga gyarmatnak gazdasági közössége. Alakult 1965-ben. Összetétele többször változott.

- 17 *Monrovia Csoport*: az OCAM és több volt angol afrikai gyarmat szélesebb és laza közös gazdasági szervezete; gyakorlatilag elhalt.
- 18 *CEA*: az ENSZ Afrikai Gazdasági Bizottsága (Commission Economique des Nations Unies pour l'Afrique)
- 19 *UAM*: az OCAM (l. 16. sz. jegyzet) korábbi, szűkebb formája, – Afro-Malgas Unió (Union Africaine et Malgache) – 1961–1964 közt működött, majd több fázis után vált OCAM-má. Itt gyakorlatilag az OCAM-mal azonos fogalomként szerepel.
- 20 *d'Arboussier, Gabriel* (1908–): neves afrikai politikus, az 1946-ban megalakult jelentős francia-afrikai antikolonialista szervezet, az Afrikai Demokratikus Tömörülés (RDA) egyik alapítója, majd főtitkára, francia parlamenti képviselő. Később szembefordul a RDA következetes baloldali vonalával, majd előbb Szenegálban, azután Elefántcsontparton tölt be fontos politikai tisztségeket.
- 21 *Berlin*: itt utalás az 1884–1885-ös Berlini Konferenciára (l. fenti 2. sz. jegyzet)